षोड़शद्रम्मः। षोल काहन इति भाषा॥ (यथा, लीलावत्याम् । २ ।
"वराटकानां दशकद्वयं यत्
सा काकिनी ताश्च पणश्चतस्रः ।
ते षोड़शद्रम्म इहावगम्यो
द्रम्मैस्तथा षोड़शभिश्च निष्कः ॥")

निष्कण्ठः, पुं, (निर्गतः कण्ठः स्कन्धो यस्य ।) वरुणवृक्षः । इति शब्दचन्द्रिका ॥

निष्कर्षः, पुं, (निर् वा निस्+कृष्+भावे घञ् ।) निश्चयः । यथा, अत्रायं निष्कर्ष इत्याद्यापरा-ह्लिकश्राद्धादिव्यवस्थायां स्मार्त्तः ॥ (करार्थं प्रजापीड़नम् । इति नीलकण्ठः ॥ यथा, महाभारते । २ । १३ । १३ ।
"अनुकर्षञ्च निष्कर्षं व्याधिपावकमूर्च्छनम् ।
सर्व्वमेव न तत्रासीद्धर्म्मनित्ये युधिष्ठिरे ॥")

निष्कलं, त्रि, (निर्गता कला यस्मात् ।) कला-शून्यम् । (यथा, महाभारते । ३ । २०८ । ६ ।
"संयताश्चापि दृश्यन्ते मतिमन्तश्च मानवाः ।
हृश्यन्ते निष्कलाः सन्न प्रहीणाः स्वककर्म्मभिः ॥")
नष्टवीर्य्यम् । इति मेदिनी । ले, १०३ ॥ ब्रह्म । यथा,—
"चिन्मयस्याद्वितीयस्य निष्कलस्याशरीरिणः ।
उपासकानां कार्य्यार्थं ब्रह्मणो रूपकल्पना ॥"
इत्येकादशीतत्त्वे जामदग्न्यवचनम् ॥ आधारे, पुं । इति शब्दचन्द्रिका ॥

निष्कला, स्त्री, (निर्गता कला यस्याः ।) विगतार्त्तवा । इति शब्दरत्नावली ॥ वृद्धा । इति राजनिर्घण्टः ॥

निष्कली, स्त्री, (निष्कल+ङीष् ।) ऋतुहीना । निवृत्तरजस्का । इति शब्दरत्नावली ॥

निष्कालकः, पुं, (निष्कालयतीति । निर्+कालि+ण्वुल् ।) मुण्डितलोमा घृताभ्यक्तः प्रायश्चित्तार्हः । यथा । मुण्डितलोमकेशेन घृताभ्यक्तेन च कर्त्तव्यम् । निष्कालको घृताभ्यक्तस्तप्तां सूर्म्मीं परिष्वज्य मरणात् पूतो भवतीति विज्ञायते । इति वशिष्ठस्मरणात् । इति मिताक्षरा ॥

निष्काशः, पुं, (नितरां काशते शोभते प्रासादादाविति । निर्+काश+अच् ।) प्रासादाद्युपस्थानम् । इति महाभारते राजधर्म्मः ॥ दाला इति पाराण्डा इति च भाषा ॥

निष्काशितः, त्रि, (निर् वा निस्+काश+णिच् क्त ।) निष्कासितः । इत्यमरटीकायां भरतः ॥

निष्कासितः, त्रि, (निस्+कस+णिच्+क्तः ।) बहिष्कृतः । दूरीकृतः । तत्पर्य्यायः । अवकृष्टः २ । इत्यमरः । ३ । १ । ३६ ॥ निःसारितः ३ । इति जटाधरः ॥ निर्गमितः । आश्रितः । अधिकृतः । इति मेदिनी । ते, २०२ ॥

निष्कुटः, पुं, (कुटात् गृहात् निष्क्रान्तः ।) गृहसमीपोपवनम् । इत्यमरः ।२ । ३५ १ ॥ (क्वचित् क्लीवेऽपि दृश्यते । यथा, महाभारते । १२ । ६९ । ३५ ।
"परिखाश्चैव कौरव्य ! प्रतोलीर्निष्कुटानि च ।
नगरात्वन्यः प्रपश्येत गुह्यमेतद्युधिष्ठिर ! ॥")
क्षेत्रम् । (यथा, महाभारते । २ । ५० । ६ ।
"इन्द्रकृष्टैर्वर्त्तयन्ति धान्यैर्ये च नदीमुखैः ।
समुद्रनिष्कुटे जाताः पारेसिन्धु च मानवाः ॥")
कपाटः । इति मेदिनी । टे, ४८ ॥ पलग्राटः । इति हारावली ॥ जानानामहल इति मारस्यभाषा ॥

निष्कुटिः, स्त्री, (कुट कौटिल्ये+"इगुपधात् कित् ।" उणां ४ । ११६ । इति इन् । निर्गता कुटिः कौटिल्यं यस्याः ।) एला । इत्यमरः । २ । ४ । १२५ ॥ (पर्य्यायोऽस्या यथा,—
"एला स्थूला च बहुला पृथ्वीका त्रिपुटापि च ।
भद्रैला बृहदेला च चन्द्रवाला च निष्कुटिः ॥"
इति भावप्रकाशस्य पूर्व्वखण्डे प्रथमे भागे ॥)

निष्कुटी, स्त्री, (निष्कुटि+कृदिकारादिति वा ङीष् ।) निष्कुटिः । इत्यमरटीकायां भरतः । २ । ४ । १२५ ॥

निष्कुम्भः, पुं, (निस्+कुम्भ+अच् ।) दन्तीवृक्षः । इत्यमरटीकायां रायमुकुटः ॥ (निर्गतः कुम्भो यस्मात् ।) कुम्भशून्ये, त्रि ॥

निष्कुषितः, त्रि, (निस्+कुष+क्तः ।) निष्काषितः । यथा,—
"काकैर्निष्कुषितं श्वभिः कवलितं वीचीभिरान्दोलितम् ।"
इत्यादि वाल्मीकिकृतगङ्गास्तोत्रम् ॥

निष्कुहः पुं, (नितरां कुहयति इति । कुह विस्मापने+पचाद्यच् ।) वृक्षकोटरम् । इत्यमरः । २ । ४ । १३ ॥

निष्कृतिः, स्त्री, (निर्+कृ+क्तिन् ।) निर्मुक्तिः । निस्तारः । यथा,—
"ब्रह्मघ्ने चैव मित्रघ्ने सुरापे गुरुतल्पगे ।
सर्व्वत्र विहिता सद्भिः कृतघ्ने नास्ति निष्कृतिः ॥"
इति प्रायश्चित्ततत्त्वम् ॥
(अग्निविशेषे, पुं । यथा, महाभारते । ३ । २१८ । १४ ।
"आक्रोशतान्तु भूतानां यः करोतीह निष्कृतिम् ।
अग्निः स निष्कृतिर्नाम शोभयत्यभिसेवितः ॥")

निष्क्रमः, पुं, (निष्क्रम्यतेऽनेनेति । निस्+क्रम+घञ् । "नोदात्तोपदेशस्येति ।" ७ । ३ । ३४ । इति न वृद्धिः ।) धीशक्तिः । इत्यमरः । १ । २ । २५ ॥ निर्गमः । (यथा, कथासरित्सागरे । २५ । ४३ ।
"कश्चित् कालं प्रतीक्षे च प्रावायामस्य निष्क्रमम् ।
तृतीयेऽह्नि गतेऽप्याद्य यात्यैतस्य हि नासवः ॥")
दुष्कुलः । इति मेदिनी । मे, ४५ ॥ निष्क्रमणसंस्कारः ।
"अहन्येकादशे नाम चतुर्थे मासि निष्क्रमः ॥"
इति याज्ञवल्क्यः । १ । १२ ॥ (क्रमरहिते, त्रि । यथा, पद्मपुराणे पातालखण्डे ।
"निष्कलं निष्क्रमं शान्तं सच्चिदानन्दविग्रहम् ॥")

निष्क्रमणं, क्ली, (निस्+क्रम+भावे ल्युट् ।) दशसंस्कारान्तर्गतसंस्कारविशेषः । तदनुष्ठानं यथा, जाते कुमारे जन्मवासराद्यस्तृतीयः शुक्लपक्षस्तस्य तृतीयायां तिथौ प्रातः कुमारं स्नापयित्वा सायं सन्ध्यायामतीतायां चन्द्राभिमुखः कृताञ्जलिः पिता तिष्ठेत् । अथ माता शुचिना वस्त्रेण कुमारमाच्छाद्य दक्षिणस्यां दिशि भर्त्तुर्वामपार्श्वे पश्चिमाभिमुखीभूय उत्तरशिरसं कुमारं पित्रे समर्पयति । ततो माता भर्त्तुः पृष्ठदेशेन उत्तरस्यां दिशि गत्वा चन्द्राभिमुखीभूय भर्त्तुर्दक्षिणपार्श्वे तिष्ठति । अथ पिता जपति प्रजापतिरृषिरनुष्टुप् छन्दश्चन्द्रो देवता कुमारस्य चन्द्रदर्शने विनियोगः । ॐ यत्ते सुसीमे हृदयं हितमन्तः प्रजापतौ वेदाहं मन्ये तद्ब्रह्माहं पौत्रमघं नियाम् । ततः प्रजापतिरृषिरनुष्टुप् छन्दश्चन्द्रो देवता कुमारस्य चन्द्रदर्शने विनियोगः । ॐ यत् पृथिव्या अनामृतं दिवि चन्द्रमसि श्रितं वेदामृतस्याहं नाममाहं पौत्रमघं रुदम् । ततः प्रजापतिरृषिरनुष्टुप्छन्द इन्द्राग्नी देवते कुमारस्य चन्द्रदर्शने विनियोगः । ॐ इन्द्राग्नी शर्म्म यच्छतं प्रजायै मे प्रजापती यथायं न प्रमीयेत पुत्रो जनित्र्या अधि । इति मन्त्रत्रयं जप्त्वा कुमारं चन्द्रं दर्शयति । पिता चन्द्राय अर्घ्यं ददाति च । ततः पिता तथाभूतमेव कुमारमुत्तरशिरसं मात्रे दत्त्वा वामदेव्यगानान्तं कर्म्म कृत्वाच्छिद्रमवधार्य्य गृहं प्रविशेदिति । अत ऊर्द्ध्वमपरशुक्लपक्षत्रयेऽपि तृतीयायां तिथौ सायंसन्ध्यामतिक्रम्य चन्द्राभिमुखः पिता जलाञ्जलिं गृहीत्वा प्रजापतिरृषिरनुष्टुप्छन्दश्चन्द्रो देवता कुमारस्य चन्द्रदर्शने विनियोगः । ॐ यददश्चन्द्रमसि कृष्णं पृथिव्या हृदयं श्रितं तदहं विद्वांस्तत् पश्यन्माहं पौत्रमघं रुदमिति पठित्वा जलाञ्जलिं त्यजेत् । वारद्वयं तूष्णीम् । ततो वामदेव्यं गीत्वाच्छिद्रमवधार्य्य गृहं प्रविशेदिति । एतच्च निष्क्रमणकर्म्माङ्गभूतमुदीच्यं कर्म्म पत्नी पुत्रोपादानविरहात् प्रवासिनापि कर्त्तव्यमेव । इति निष्क्रमणम् ॥ इति भवदेवभट्टः ॥*॥ तत्र विहितदिनं यथा । रिक्तातिरिक्तास्तिथयः । शनिमङ्गलवासरेतरे वाराः । आर्द्राश्लेषाकृत्तिकाभरणीमघाविशाखापूर्व्वफल्गुनीपूर्व्वाषाढ़ापूर्व्वभाद्रपच्छतभिषाभिन्नानि नक्षत्राणि । कन्यातुलाकुम्भसिंहसंज्ञकानि लग्नानि । बालकस्य चतुर्थे मासि तृतीये वा चन्द्रादिशोभने कर्त्तव्यम् । इति ज्योतिषम् ॥

निष्क्रयः, पुं,(निष्क्रीयते विनिमीयतेऽनेनेति । निर्+क्री+"एरच् ।"३।३।५६ । इति करणे अच् ।) भृतिः । वेतनम् । इति हेमचन्द्रः । ६ । २६ ॥